

PKN

Stichting voor
onderzoek
historische
tabakspijpen

Jaarboek 2017

Redactie:

Bert van der Lingen
Ewout Korpershoek

JAARBOEK 2017

PKN

Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen
Jaarboek 2017

Redactie: Bert van der Lingen en Ewout Korpershoek

- Uitgave:* Stichting PKN, Leiden
www.tabakspijp.nl
info@tabakspijp.nl
- Redactie:* Bert van der Lingen
- English summaries:* Bert van der Lingen en Kath Adams (correcties)
- Lay-out:* Ewout Korpershoek en Arjan de Haan, DDG 's-Graveland
- Druk:* DPN Weurt
- Voorzijde omslag:* Pijp met carotte en naakte vrouw met tekst: 'Pipe Gambier' en 'Tabac de Paris'. Gambier, Givet.
Collectie en foto Arthur van Esveld.
- Achterzijde omslag:* Tegeltabelau met handelsmerk en producten van C. De Rijk & Zoon. Gouda, Ivora, 1920-1926.
Collectie en foto Arjan de Haan.

ISBN: 978-90-801138-8-6

© PKN. Overname van artikelen of illustraties is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie. Auteurs zijn verantwoordelijk voor hun bijdragen.

Inhoud

Voorwoord	7
Opmerkelijke vondsten uit de 17de eeuw. Een gedraaide pijp, een steelfragment van een presentatiepijp en een vroege pijp met naamstempel Bert van der Lingen	9
Kleipijpen uit Friesland (2) Ewout Korpershoek	19
O Belgen! Wanneer gij Jantje Klaas zijn pijpje ziet rooken. Klei- en porseleinen pijpen van het Kamp bij Oirschot (gemeente Oirschot), 1832-1834 Jos Bazelmans, Michiel Purmer, Jan-Willem de Kort en Antoon Verspaandonk	41
Tabakspijpen uit een 17de eeus Vlaams vondstcomplex Jan van Oostveen	73
Kleipijpen uit een beerput aan de Groenendaal en uit de voormalige stadsgracht te Woerden, 1590-1870 Bert van der Lingen	81
Rajmond Théodore Comhaire een Belgische militair in Zeist, 1918 Bert van der Lingen	97
Het ging niet vanzelf. Over ontwerp en innovatie in de Nederlandse pijpenfabrieken in de 2e helft van de 20e eeuw, met nadruk op de laatste jaren van de Zenith Ruud Stam	103
Vrouwelijk naakt van Gambier Arthur van Esveld	113
Carottepijpen van Gambier Arthur van Esveld	119
Parijs, de thuisbasis van Gambier Arthur van Esveld	125
Nieuwe vondsten van pijpen uit de Gebrüder Ziegler catalogus Ron de Haan	141
Twaalf bladzijden uit een handelscatalogus van de Gebrüder Ziegler uit circa 1825 Ron de Haan	149
Bodemvondsten van pijpen uit Mali Piet Smiesing	171
Een Bamiléké pijp met drie ramskoppen uit Kameroen Ruud Stam	179
Aanvulling op ‘Miniatuur pijpenrekjes van aardewerk uit de 20e eeuw’ en de mini-atuurpijpjes van Verwoerd Ruud Stam	183
De pijprokerstoel en een zeldzame 19de eeuwse pijprokerstoel in chinoiserie-stijl Ron de Haan	193
De firma C. de Rijk & Zoon, groothandel in rokersbenodigdheden te Amsterdam Bert van der Lingen	201
Snuiftabak, ‘het voedsel der neuzen’ Louis Bracco Gartner	221
English summaries	231

Vrouwelijk naakt van Gambier

Arthur van Esveld

Gambier heeft rond 1850 voor het eerst een aantal nieuwe modellen geïntroduceerd waarbij vrouwelijk naakt in het ontwerp werd verwerkt, zoals het voorbeeld in het artikel 'Carotte pijpen van Gambier' elders in dit Jaarboek. In alle gevallen zijn het pijpen die in geen enkele catalogus terug zijn te vinden. De reden hiervoor is onbekend maar kan te maken hebben met de aanstootgevende voorstellingen. Mogelijk sloegen de ontwerpen minder goed aan omdat de naakte figuren door de rokers van Gambierpijpen minder werden gewaardeerd, dit in tegenstelling tot meerschium pijpen waarbij erotiek vaker in het ontwerp van de pijpen werd verwerkt. Afgaande op de schaarsheid van deze pijpen zullen de productieaantallen van deze modellen laag zijn geweest. Andere Franse pijpenfabrikanten hadden vaak meer expliciete erotische pijpen in het assortiment waaronder de firma Cretal Aine et Cie en Gisclon. Pijpenfabrieken die gevestigd waren in de buurt van grote zeehavens hadden meer erotische pijpen in het assortiment dan andere fabrieken.¹

Een aantal pijpen waarin vrouwelijk naakt verwerkt is in het ontwerp wil ik hier graag belichten. Het gaat om

Afb. 1c. Léda et le Cygne. Collectie en foto auteur.

pijpen die allen uit de periode van rond 1850 stammen en vaak gelijkenissen met elkaar vertonen.

Léda et le Cygne

Deze pijp, die op de ketel gemerkt is met JG, is, net als de elders in dit Jaarboek beschreven carotte met naakte vrouw, in geen van de catalogi of nomenclatuurlijsten van Gambier te vinden (afb. 1a-c). Het ontwerp van deze pijp met zeer kleine ketel (3 x 5 centimeter) toont de

Afb. 1a-b. Léda et le Cygne. Collectie en foto auteur.

Griekse mythe van Léda, de vrouw van de Spaanse koning Tyndoreüs, die de liefde van Jupiter opwekt (afb. 1a-c). Hij bezocht haar in de gedaante van een zwaan en had gemeenschap met haar. Zij legde eieren waaruit de tweelingen Castor en Pollux en Clytaemnestra en Helena van Troje geboren werden. De ketel van deze pijp toont op fraaie wijze een op haar rug liggende Léda met een knot in het haar die aan het vrijen is met een zwaan. De zwaan heeft zijn nek om haar hals gekruld. Deze pijp heeft geen manchet. Het gat waarin de steel geplaatst is, is weggewerkt tussen de benen van Léda.

Constitution de 1848

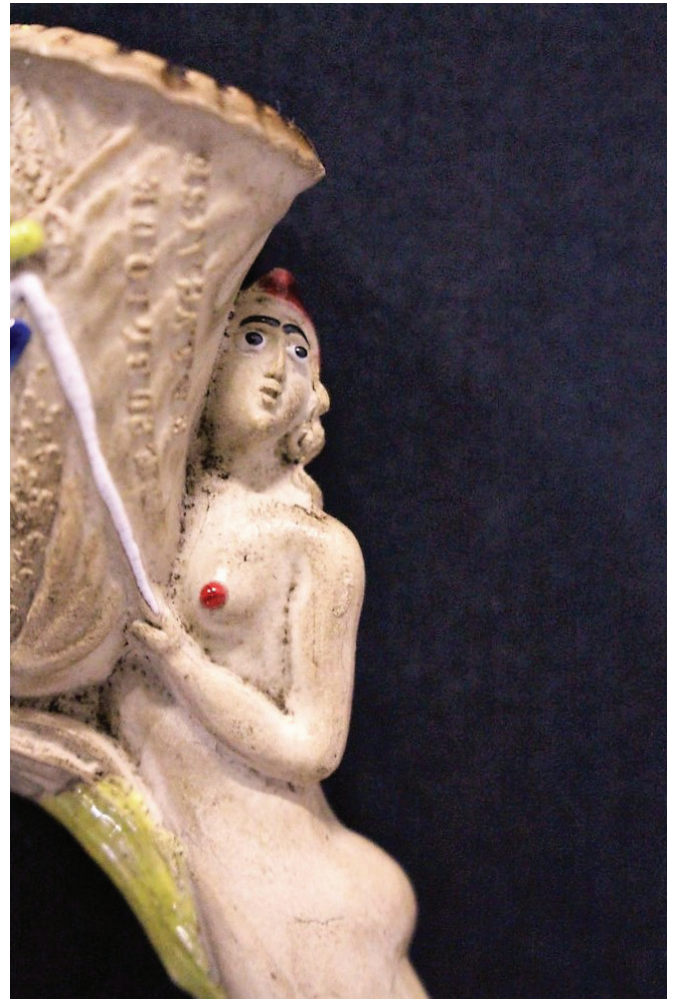
Twee andere pijpen van Gambier komen uit dezelfde periode als de fraaie carottepijp en Léda et le Cygne. Deze pijpen hebben een kelkvormige ketel zonder hiel met in de ketelhoek een liggende naakte vrouw (afb. 2a-b). Het ene model betreft nummer 624. De kelkvormige ketel is bedekt met vlaggen waarop in reliëf de tekst 'Constitution de 1848' en 'Republique Française' te zien is. Deze pijp is gemaakt naar aanleiding van de Februarirevolutie van 1848 in Frankrijk die een eind maakte aan de Julimonarchie en de Tweede Franse Republiek vestigde.

In de hoek tussen ketel en steel ligt een naakte Marianne, symbool van de Franse Revolutie, met op haar hoofd een frygische muts.² In haar linkerhand houdt ze een lans met vlag die over de ketel gedrapeerd is. Vanaf de knieën zijn de onderbenen en voeten bedekt met puntige bladeren, vergelijkbaar met de bladeren op de eerder genoemde carottepijp.

Cornucopiavormige ketel

Van het volgende model is het vormnummer onbekend. Het gaat hier om een pijp met een geribbelde, cornucopiavormige ketel, eindigend in een punt (afb. 3a). De ketel wordt vastgehouden door de rechterarm van een naakte vrouw die de hoek tussen de ketel en steel vormt. In haar linkerhand houdt ze een zwaard dat ze langs haar benen naar beneden laat wijzen. De haardracht is hetzelfde als bij de carotte- en Lédapijpen, met een knot.

Net als bij het Constitution-de-1848 model zijn bij deze pijp de benen en voeten vanaf de knieën bedekt met puntige bladeren. In het Amsterdam Pipe Museum bevindt zich een compleet exemplaar dat voor 1840 gedateerd is³, vanwege het feit dat de pijp in een tweedelige vorm is gemaakt.

Afb. 2a-b. Constitution de 1848, nummer 624. Bodenvondst Givet. Collectie Declaf (2a) en gezien op internetveiling (2b).

Afb. 3a. Pijp met cornucopiavormige ketel. Bodemvondst Givet. Collectie Messin, Givet, Frankrijk.

Afb. 3b. De door Sparnaaij nagebootste pijp. Collectie Ruud Stam, foto Bert van der Lingen.

Later zou een dergelijke gecompliceerde voorstelling met een meerdelige pijpvorm gemaakt zijn. Dat deze pijp enige bekendheid had blijkt uit het feit dat F. S. Sparnaaij uit Gouda een slechte nabootsing van deze Gambier pijp op de markt gebracht heeft (afb. 3b).

Nana Saïb

Een grote Gambierpijp met vormnummer 696 staat

Afb. 4a-b. Nana Saïb, Gambier, nummer 696. Collectie en foto auteur.

alleen in een inventarisatielijst van het Gambiermagazijn in Parijs vermeld. Deze handgeschreven lijst stamt uit 1858. De pijp met figurale ketel van tien centimeter hoogte heeft een tabaksketel in de vorm van het hoofd van Nana Saïb met een lange baard (afb. 4a-b). Hij draagt een geborduurd hoofddekseel met een ronde buitenrand. De steel is gemodelleerd als een naakte inlandse vrouw met hoofdtooi en halsketting, die de steel en het manchet van de pijp vormt. Op de hoofdtooi staat in reliëf de merknaam en het vormnummer. De vrouw houdt de handen onder een lap die over het achterhoofd hangt. Ze is mogelijk de courtesane Hussaini Khanum die 150 gevangenen vrouwen en kinderen bewaakt.⁴ De echte naam van Nana Saïb was Dhundu Panth. Hij werd in 1825 geboren en is geadopteerd door de laatste Peshwa van de Marathen. Hij heeft in het Engelse leger gediend maar ging na meningsverschillen uit dienst. Zo meende hij als 'prins' recht te hebben op een pensioen. Engeland weigerde dit. Na zijn carrière in Engelse dienst raakte hij betrokken bij de Indiase opstand in 1857, ook wel bekend als 'The Indian Mutany'. Nana Saïb werd een belangrijk leider van de opstand en kreeg een wel zeer twijfelachtige bekendheid door zijn gruwelijke massamoorden op mannen, vrouwen en kinderen.

De hier afgebeelde pijp is de voorloper van nummer 34, een kleinere manchetpijp met het hoofd van Nana Saïb, zonder vrouwelijk naakt in het ontwerp. Deze gekuiste versie is in productie geweest tot rond 1910. De versie op de foto is zeer kort in productie geweest, vermoedelijk vanwege het aanstootgevende ontwerp en de massamoord waar hij verantwoordelijk voor was, en uit productie gehaald en aangepast qua ontwerp.

Cariatide

Rond 1870 worden twee nieuwe 'naakten' door Gambier toegevoegd aan het assortiment. Het is de fraaie Cariatide met vormnummer 1264 (afb. 5) en Flore met nummer 1267 (afb. 6). In het ontwerp van de Cariatide is een naakte vrouw verwerkt die op een voetstuk staat en omhuld wordt door bladeren. Oorspronkelijk zijn dit eikenbladeren, in een later ontwerp zijn het meer gestileerde bloembladeren en wordt er onder het voetstuk een oogje aangebracht, bestemd voor een kijkglasje met miniatuurfoto. Dit komen we in het laatste kwart van de negentiende eeuw ook bij Goudse pijpen tegen. Bij het ontwerp van Flore zien we een gedeeltelijk naakte vrouw die in de steel verwerkt is. Net als bij de Cariatide staat ze op een voetstuk. De ene arm houdt ze boven het hoofd en de ander heeft een tros bladeren vast die uitloopt in de bekervormige ketel.

Van de in dit artikel omschreven modellen zijn de Cariatide en Flore de enige die lang in productie zijn gebleven. Dit in tegenstelling tot alle andere voorgaande modellen. Ze worden in vier Gambiercatalogi getoond,

Afb. 5. Cariatide, nummer 1264. Gambier, Givet. Collectie en foto auteur.

terwijl van de andere modellen geen catalogusafbeelding bekend is. Wellicht zijn de ontwerpen, waarbij de billen vaak naar de roker gekeerd zijn, te aanstootgevend en daardoor minder in trek. Mogelijk ook zijn een aantal modellen te zeer tijdgebonden, zoals de pijp die kort na de constitutie van 1848 wordt vervaardigd.

Afb. 6. Flore, nummer 1267. Collectie en foto auteur.

Noten:

- 1 Stam 2012, p. 2562.
- 2 Stam 2010, p. 2216-2217
- 3 Collectienummer APM 20.411.
- 4 De Haan 2002 en 2013.

Literatuur:

- Haan, R. de, 2002. 'De Indiase opstand van 1857 en een van zijn leiders: Nana Sahib'. *PKN*, 25 (100), p. 1476-1480.
- Haan, R. de, 2013. 'Nana Sahib. Aanvullende informatie'. *PKN* 36 (141), p. 33-35.
- Stam, R., 2010. 'De Phrygische Muts en Marianne op Franse pijpen'. *PKN* 33 (130), p. 2216-221
- Stam, R., 2012. 'Erotische pijpen vertellen ook een verhaal' *PKN* 35 (138), p. 2562-2565.

English summary

Vrouwelijk naakt van Gambier / Female nudes of Gambier

Arthur van Esveld

Around 1850 Gambier introduced several new models incorporating female nudes into their design. In most cases these pipes are not depicted in the company catalogue. The reason for this is unknown, but probably the images were thought offensive and were less appreciated by the smokers of Gambier pipes. Other French pipe manufacturers including Cretal Aine et Cie and Gisclon also had pipes showing nudes. Interestingly, pipe factories located near major seaports had more erotic pipes in their assortment than other factories. In this paper some of the pipes with female nudes are highlighted. Of the models described here, the Cariatide and Flore are the only ones that have been in production for a long period and they are also depicted in the catalogue. Perhaps because they were, in contrast to all other nudes, thought to be less offensive.

